

FRANCESC ORENES I NAVARRO

Aproximació a la collecció d'ex-libris de Joaquim Cusí de la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya

LA COL·LECCIÓ D'EX-LIBRIS

Dins el valuós llegat que la família Cusí féu donació, l'any 1997, a la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya hi figura, entre d'altres, una important collecció d'ex-libris, especialitzada en temes relatius a la salut i la sanitat. No és estrany que la saga dels Cusí —els germans Joaquim i Carles i llur cosí Rafael— des de fa un segle impulsors filantròpics de la ciència i la indústria farmacològica, promoguessin també els valors, sempre balsàmics, de l'art i de la cultura.

Aquesta collecció d'ex-libris, objecte del nostre estudi, ve conformada per un conjunt de quasi 5.000 exemplars referits específicament a la temàtica mèdica globalment considerada i l'oftalmològica, en particular, abastant panoràmicament una bona part de les mostres produïdes sobre el gènere pels millors artistes europeus durant el segle xx. En aquest sentit, no hi ha cap mena de dubte en reconèixer que és una de les colleccions específiques d'ex-libris més importants sobre el tema mèdic que, probablement, pot esdevenir un punt obligat de consulta per als estudiosos.

Iniciada per Joaquim Cusí i Furtunet (1879-1968) en la dècada dels anys 30 del segle xx, quan el colleccionisme d'ex-libris reapareixia amb força en l'escena europea després de la primera Gran Guerra, la collecció Cusí es presenta en els diferents contenidors que passem a ressenyar.

El primer conjunt d'ex-libris està format per 8 àlbums de format horitzontal (18,5 x 28 cm) que s'nicien l'any 1947 i arriben fins el 1954, per bé que el recull de marques de biblioteca per part de Joaquim Cusí ja venia de temps. En cadascun d'aquests àlbums s'hi aplega un centenar d'ex-libris sense destriar, de caràcter general, amb mostres produïdes bàsicament a l'Estat espanyol.

Aquest primer conjunt ofereix les pistes de l'inici de la col·lecció Cusí. Correspon al període d'entreguerres en què l'exlibrisme europeu reb un important impuls, així com l'exlibrisme de l'Estat gràcies a la fundació a Madrid de l'«Asociación de Exlibristas Ibéricos», l'any 1946, i sobretot, a la de Barcelona, l'«Asociación de Exlibristas de Barcelona», l'any 1951, en un àmbit més actiu i proper. Ben segur que l'associacionisme venia a potenciar la inquietud exlibrística de Joaquim Cusí que ja havia encarregat a l'artista mataroní Rafael Estrany i Ros el seu primer ex-libris personal gravat, carregat de simbologia, de cara a l'intercanvi.

El segon conjunt d'ex-libris, -sens dubte el més important-, està format per 6 caixes de gran format (42,5 x 32 cm), cadascuna de les quals explicita en el seu lloc el seu contingut:

- Caixa 1.- Ex-libris mèdics: Alemanya-Argentina
- Caixa 1bis.- Ex-libris no mèdics: Alemanya-Suècia
- Caixa 2.- Ex-libris mèdics: Àustria-Egipte
- Caixa 3.- Ex-libris mèdics: Espanya
- Caixa 4.- Ex-libris mèdics: Estats Units-Gran Bretanya
- Caixa 5.- Ex-libris mèdics: Austràlia-Suïssa

Els continguts d'aquestes caixes són fulls de gran format (41 x 32 cm) en cadascun dels quals hi figuren entre dos i quatre ex-libris de tema mèdic, entrats alfabèticament pel nom dels titulars i per nacionalitats, i documentats, a més, quant a artistes, tècniques i procedència sempre que és possible. En la caixa 1 bis hi figuren només ex-libris de tema no específicament mèdic. Naturalment, en aquest conjunt hi ha de tot però també s'hi contenen gravats realitzats pels millors artistes contemporanis europeus, entre d'altres raons, pel fet que la classe mèdica ha estat sempre una de les més sensibles a l'art i la cultura així com al col·leccionisme i, per consegüent, a la comanda d'ex-libris de cara a l'intercanvi.

Aquest segon conjunt ve a demostrar com, en un segon moment, Joaquim Cusí, ben atrapat ja pel colleccionisme i amb bon criteri, sent la necessitat –si és que no l'havia sentit abans– d'especialitzar la seva col·lecció. És per aquesta raó que la porta al terreny que li és propi, la medicina dins el camp de la sanitat, si bé no tots els ex-libris mèdics reflecteixen necessàriament la professió mèdica. De fet, Joaquim Cusí ho tenia fàcil. Les seves estades a Alemanya i els seus contactes amb el centre d'Europa per raons professionals li obrien el camí per a poder connectar amb el moviment exlibrístic europeu quant a artistes i colleccionistes, en plena expansió a mitjan segle xx.

El tercer conjunt d'ex-libris està format per dos aplecs que contenen quasi un centenar de mostres exlibrístiques de titulars oculistes amb les seves corresponents explicacions documentals. El primer és un quadern amb anelles (29 x 22 cm) en el que figuren 22 mostres específiques sobre el tema. El segon, és una caixa (34 x 26,5 cm) que conté 67 exemplars igualment documentats, en el lloc de la qual s'especifica el contingut: «Ex-libris oculistas y de elementos afines a la oftalmología». Aquests dos aplecs són la primfilatura del colleccionisme de Cusí el qual, acotant encara més el seu terreny, singularitza la seva col·lecció portant-la al camp de l'oftalmologia, que era una de les seves especialitats farmacèutiques.

Existeix, encara, un quart conjunt en la col·lecció d'ex-libris de Cusí. Es tracta de dues caixes més. La primera (29 x 23,5 cm), titulada com a «Varios», amb numeració del 23 al 87, i la segona (30 x 23 cm) com a «Recuperación de ex-libris varios 1963-1986», amb 90 pàgines que contenen diferents exemplars.

Es tracta de dos reculls d'ex-libris sense una temàtica específica. Són els ex-libris que aplega qualsevol colleccionista i dels quals no se'n desprèn per la seva condició com a tal. Aquests dos reculls s'expliquen, a més, pel fet que Joaquim Cusí es jubilà l'any 1963, una raó més que aclaridora i justificativa per a continuar la seva dèria com a colleccionista, lliure ja de la seva càrrega professional, ajudat per Ezequiel Pagès, un treballador de «Laboratorios del Norte» a qui Joaquim Cusí encarregà la catalogació en fitxes dels ex-libris de la seva col·lecció.

ELS EX-LIBRIS DE LA FAMÍLIA CUSÍ

L'apotecari Joaquim Cusí i Furtunet, d'esperit científic i emprenedor, fundà la seva farmàcia a la ciutat de Figueres l'any 1902. La seva inquietud, però, el portà, juntament amb el seu germà Carles (1880-1960) i, més tard, el seu cosí Rafael (1882-1962), a plantar la llavor del que seria un gran laboratori farmacèutic, avui centenari, que l'any 1918 rebé el nom de «Laboratorios del Norte de España», especialitzat en oftalmologia i dermatologia, traslladat a la vila del Masnou l'any 1925.

És per aquesta època que Joaquim Cusí, ja sensible al tema, encarrega el primer ex-libris per a «Laboratorios del Norte» al dibuixant tèxtil de Premià Ramon Alcalà i Comes. Es coneixen moltes versions de color i de mida d'aquest ex-libris d'una certa reminiscència ornamental modernista: un pot ceràmic català de farmàcia en el qual s'hi representa un veler en mar tempestuosa, coronat per tres estrelles i, en la base, sobre una cinta onejant, la identificació del titular, «Laboratorios del Norte de España». A dreta i esquerre del pot, dos motius vegetals de belladona, de la qual se n'extreu l'atropina,

un producte oftalmològic. A la base, arrels d'ipècacuanha per a l'extracció d'emetina. Complementen les imatges la llegenda «A tot vent i a plenes velles», en català i castellà segons les versions, i la paraula *ex-libris*. Es tracta d'una bella mostra carregada de simbologia, amb les explicacions pertinents del simbolisme en diferents llengües en el seu revers, tal com li agradava de fer a Joaquim Cusí.

L'any 1955 Cusí encarregà al dibuixant i aquarellista barceloní Joan Anglada-Vilà la creació d'un segon *ex-libris* de tema oftalmològic per als seus laboratoris. Es tracta d'una suggerent mostra en la que s'hi representa un llibre obert amb la llegenda «Todos los ojos son bellos cuando miran al cielo» i un gran interrogant amb set ulls escrutadors sobre un fons nocturn estelat. Aquest *ex-libris*, com tots els que encarregava Joaquim Cusí, s'acompanya en el seu revers d'un text que explicita el significat dels símbols representats.

D'abans de 1958 és l'*ex-libris* gravat a l'aiguafort Rafael Estrany per a Joaquim Cusí del qual es coneixen quatre versions diferents d'impressió i de suport. Es tracta de la representació d'una cigonya que reposa en el seu niu, al damunt d'un campanar d'un poble costaner. En la base, la llegenda «A mig aire del cel blau» i el nom del titular, Joaquim Cusí, farmacèutic. Al seu darrera, una profusa explicació del seu simbolisme, en català i castellà segons les versions.

Molt semblant d'estructura i concepció és l'*ex-libris* que, l'any 1964, Joaquim Cusí es féu fer al seu nom. També es tracta d'un paisatge rural en el que sobrevola una alosa. Al seu peu la llegenda «L'alosa com ideal de la vida. / No sols viure, també volar. / Alegria, alegria. Alegria» i la identificació del titular, Joaquim Cusí, farmacèutic. Com és usual, l'explicació del seu simbolisme al revers.

De ben segur, Joaquim Cusí encomanà el seu entusiasme exlibrístic al seu germà Carles i al seu cosí Rafael. Del seu germà Carles es coneixen tres *ex-libris* sense datar. Dos d'ells són dues xilografies antigues adaptades com *ex-libris*, un fet usual en l'exlibrisme. La primera és una fusta de caire ornamental barroc a base d'àngels, petxina i escut en el centre de la qual hi figura la inscripció «Ex-libris / Carlos Cusí Furtunet / Mas Antic-Bellamar / Masnou-Barcelona / España» en lletra gòtica. En la segona xilografia s'hi representen dues figures d'època sobre un fons d'arcades i el nom del titular a la base. En el tercer *ex-libris*, expressament dibuixat per a Carles Cusí, sobre una forma

circular, s'hi representa una figura femenina seminua encenent la flama d'un llantió. A l'entorn del cercle la inscripció «Ex-libris Carlos Cusí» i a la base la llegenda «La ciencia aviva la lámpara de la vida».

Del seu cosí Rafael es coneix un ex-libris dibuixat per l'escriptor Artur Balo i Bigues abans del 1959. En ell i dins un cercle s'hi representa un matraç que destil·la dins una copa amb serp enroscada i la llegenda «Mon afer allarga la vida» i la paraula ex-libris. Al voltant del cercle motius ornamentals d'olivera i el signe de Mercuri al darrere. En la base, la identificació del titular, doctor Rafael Cusí.

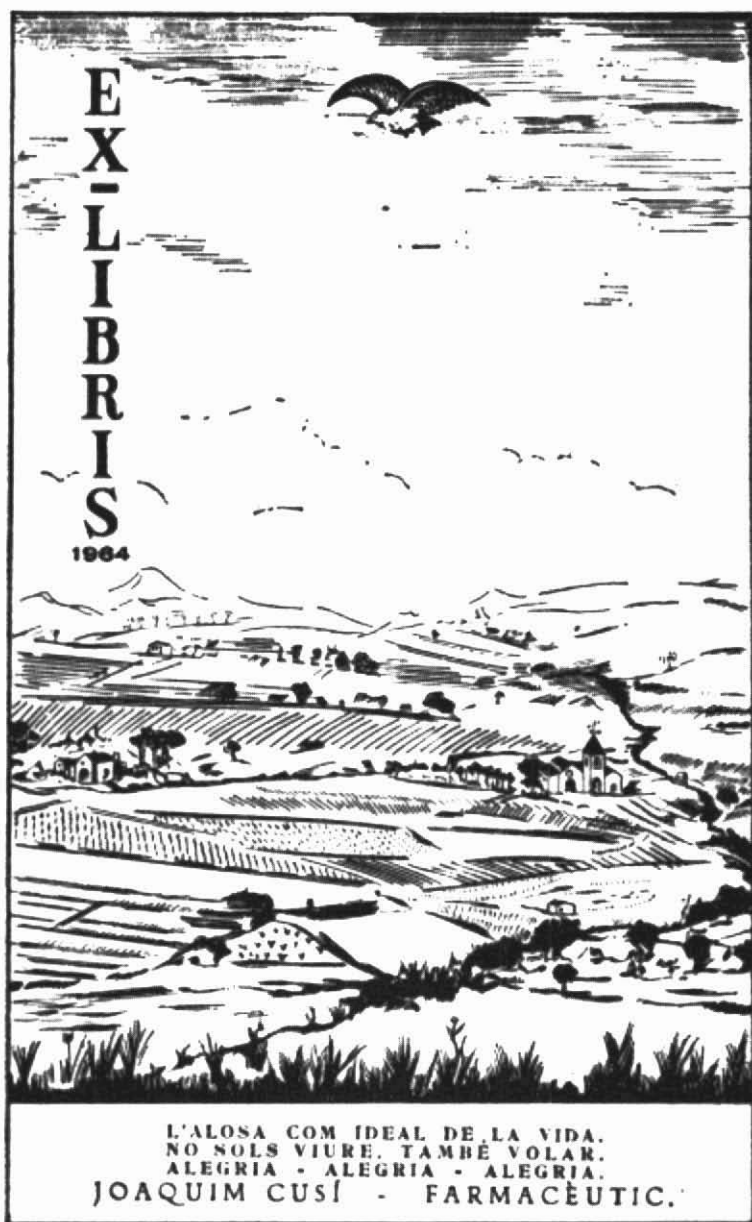
Queda encara per ressenyar l'ex-libris a nom de Maria Teresa Cusí i Nanot. Es tracta d'un auster fotogravat en el que figura una noia jove asseguda sota una arcada mirant el mar, amb la seva identificació a la base. Curiosament, és un document fotogràfic pres desde l'emplaçament de la torre Mas Antic-Bellamar dels Cusí, al Masnou, propera als laboratoris.

Si bé aquests són els nou ex-libris de la família Cusí dels quals es té constància, queda encara per ressenyar la publicació en quart *El ex-libris y su uso por los médicos y farmacéuticos* que Joaquim Cusí encarregà al professor Manuel Rodríguez Codolà, l'any 1941, amb motiu de celebrar-se a Madrid el «Primer Congreso Nacional de Medicina Práctica».

Fem esment d'aquesta publicació pel que representa. És el segon escrit que apareix al món sobre el tema després que, l'any 1908, l'artista francès Henry-André edités a París *Les ex-libris des Médecins et des Pharmaciens*. Es tracta d'un modest opuscle de 27 pàgines amb caràcter divulgatiu en el que s'hi reproduïxen 18 ex-libris de metges i farmacèutics de l'Estat. És ben significatiu que, just acabada la Guerra Civil i molt abans de la creació de les associacions de Madrid (1946) i Barcelona (1951), Joaquim Cusí s'avancés a promocionar el tema exlibrístic sense ésser membre associat.

PER A UNA VALORACIÓ DE LA COL·LECCIÓ CUSÍ

Tot i que mai no es pot dir que una collecció és exhaustiva, temàticament parlant, d'entrada cal constatar que la collecció de Joaquim Cusí constitueix una bona representació dels ex-libris referits a l'*Ars Medica*. És per aquesta raó que, malgrat les limitacions i les mancances, li reconeixem el mèrit de

l'especialització exlibrística pel fet que dóna compte d'un nombrós i representatiu conjunt de marques sobre aquest tema. En aquest sentit, i tal com hem avançat, aquesta col·lecció pot esdevenir un punt de referència important per als estudiosos d'aquesta temàtica específica ja que ofereix una bona panoràmica de les marques exlibrístiques produïdes a Europa des de principis del segle xx fins a la dècada dels vuitanta.

Situats en aquesta perspectiva i d'entre els molts aspectes valorables d'aquesta col·lecció com poden ser els artistes autors dels ex-libris, les seves tècniques de realització, els continguts temàtics referits a imatges o a textos, els aspectes de simbologia específica..., volem destacar la titularitat dels ex-libris. Aquesta col·lecció constitueix en ella mateixa una història paral·lela a la història de la medicina a Europa i a l'Estat espanyol referida al personal sanitari i els seus ideals pel fet que cada ex-libris és un retrat psicològic dels seus posseïdors.

Cada ex-libris, a través de símbols i d'al·legories i, sovint, acompanyat de lemes i llegendes, és un document de primera mà per a conèixer els seus propietaris, sobretot en el camp humanístic, un aspecte profusament explícit en la col·lecció de Joaquim Cusí qui completa amb comentaris al respecte cadascun dels ex-libris alhora que documenta detalladament el titular de cada peça, sempre que li és possible.

Tot plegat ve a mostrar-nos el grau de sensibilitat de Joaquim Cusí qui, més enllà del negoci entès en termes estrictament econòmics, sabé imprimir el seu treball professional amb el segell personalíssim del seu amor a l'art i a la cultura, manifestacions inequívocues de l'esperit i font de plaer per als humans.